

JORGE BERGOGLIO
ABRAHAM SKORKA

Over hemel en aarde

 | LANNOO

INHOUD

De dialoog uit eigen ervaring	7
<i>door Abraham Skorka</i>	
De voorgevel als spiegel	11
<i>door Forge Bergoglio</i>	
1 Over God	13
2 Over de duivel	17
3 Over de atheïsten	20
4 Over de godsdiensten	23
5 Over religieuze leiders	30
6 Over de leerlingen	39
7 Over het gebed	48
8 Over schuld	55
9 Over het fundamentalisme	58
10 Over de dood	63
11 Over euthanasie	72
12 Over oude mensen	76
13 Over de vrouw	80
14 Over abortus	83
15 Over echtscheiding	85
16 Over het huwelijk tussen personen van hetzelfde geslacht	87
17 Over de wetenschap	93
18 Over de opvoeding	97
19 Over politiek en macht	101
20 Over communisme en kapitalisme	113

21	Over de globalisering	117
22	Over geld	119
23	Over de armoede	123
24	Over de Holocaust	130
25	Over de jaren zeventig	140
26	Over enkele historische verschijnselen: de conquista, het socialisme en het peronisme	145
27	Over het Arabisch-Israëliisch conflict en andere conflicten	153
28	Over de interreligieuze dialoog	159
29	Over de toekomst van de godsdiensten	161
	Eindnoten	171

DE DIALOOG UIT EIGEN ERVARING

door *Abraham Skorka*

‘En God sprak tot hen...’¹ Hier horen wij voor het eerst over een gesprek in de Bijbel. Het enige schepsel tot wie God zich zo richt, is de mens. Het boek Genesis zegt dat de mens het bijzondere vermogen heeft om een relatie aan te gaan met de natuur, de ander, zichzelf en God.

Al deze verbindingen die de mens aangaat, staan natuurlijk niet los van elkaar, ze bepalen elkaar. De mens krijgt een relatie tot de natuur omdat hij haar ziet, en omdat hij zich dan persoonlijk tot haar gaat verhouden. Hij heeft een verhouding tot de naaste omdat hij menselijke hartstochten en levenservaring met hem deelt. En hij heeft een band met God omdat hij de diepte van het mens-zijn ervaart en het gesprek met zichzelf aangaat.

Voor een echte dialoog is nodig dat je probeert je gesprekspartner te leren kennen en begrijpen – dat is een wezenskenmerk van de denkende mens. Of zoals Ernesto Sabato dat op een andere manier zegt in de inleiding op *Uno y el universo*²: ‘Je gaat op weg naar verre landen, je wilt mensen leren kennen, je onderzoekt de natuur, je zoekt God. Pas later stel je vast dat je Een en dezelfde zocht.’

In het gesprek met de ander zijn woorden niet meer dan communicatiemiddelen, ze betekenen niet altijd hetzelfde, zelfs niet in een samenleving waarin iedereen dezelfde taal spreekt. Speciale nuances geven aan veel woorden specifieke betekenissen mee, samen vormen ze de taalschat. Een gesprek vraagt van de deelnemers dat ze zich aan elkaar openbaren. ‘De geest van de mens is een lamp van de Heer: hij doorzoekt al de diepten van zijn ingewanden.’³ Spreken met elkaar

betekent ten diepste dat de ene ziel de andere naderbij komt om het innerlijk van de ander open te leggen en in het licht te stellen.

Wanneer die dimensie in het gesprek zich voordoet, besef je hoeveel je met de ander gemeen hebt. Mensen hebben vergelijkbare levensproblemen, ze delen de vragen en de vele manieren waarop ze ze oplossen. De ene mens herkent de ander tot in de ziel, en omdat Gods adem hen beiden bezielt, kunnen ze onderling een onverbreeklijke band smeden, zoals geschreven staat: 'Een driedubbel koord krijg je heel moeilijk stuk.'⁴

Er zijn veel gelegenheden geweest waarop kardinaal Bergoglio en ik elkaar nader leerden kennen, en dat werd langzamerhand een gezamenlijke weg van ontmoetingen van velerlei aard.

Op een gegeven moment legden wij een datum vast om elkaar eens wat langer te spreken. Het ging toen over alle aspecten van het leven: de maatschappij van Argentinië, de problemen in de wereld, alles wat we om ons heen zagen gebeuren aan lelijks en groots. We spraken volstrekt vertrouwelijk met elkaar, in aanwezigheid alleen van Hem, wiens naam we niet steeds noemden (was dat nodig?), maar die we wel steeds aanwezig voelden.

Wij bleven elkaar ontmoeten, en praatten over allerlei onderwerpen. Op een dag hadden wij afgesproken in mijn werkkamer bij de joodse gemeente, en ik legde hem uit wat er allemaal aan de muur hing aan ingelijste documenten. Ik hield stil bij een paar handgeschreven papieren van de bekende denker rabbijn Abraham Joshua Heschel, en bij een paar andere teksten. Maar de aandacht van mijn vriend werd getrokken door de begroeting die hijzelf in de synagoge had uitgesproken, een paar jaar daarvoor, bij de opening van de liturgie van het joodse nieuwe jaar. Die toespraak hing naast de tekst van Heschel. Terwijl ik wat spullen opruimde in mijn altijd rommelige kamer, zag ik hem staan voor die bladzijden, die hij zelf van een datum en zijn handtekening voorzien had.

Ik werd nieuwsgierig. Wat ging er op dat moment door hem heen? Wat betekende dit moment nog meer dan het bekijken van een document, dat ikzelf als een belangrijk getuigenis beschouw in de dialoog

tussen twee godsdiensten die wij samen voeren? Ik heb het hem niet gevraagd. Sommige stiltes zijn veelzeggend.

Een tijdje daarna spraken wij af in zijn werkkamer op het aartsbisdom. Het gesprek begon wat losjes rond de religieuze elementen in de Latijns-Amerikaanse poëzie. Hij zei: 'Ik heb daar een tweedelige bloemlezing van, die leen ik u, wacht even, dan ga ik die even zoeken in de bibliotheek.' Ik bleef alleen achter in zijn kleine studeerkamer. Ik bekeek de kast met de foto's die erop stonden. Dat moeten mensen zijn die hem dierbaar zijn en veel voor hem betekenen, dacht ik. Ineens zag ik daartussen duidelijk een foto van ons tweeën staan, ik had hem die gegeven, hij was gemaakt tijdens een van onze ontmoetingen.

Dat raakte mij, ik werd er stil van. Dat was het antwoord.

Bij die ontmoeting besloten wij dit boek te gaan maken.

Elke rabbijn verbindt zich tijdens zijn vormingsjaren op bijzondere wijze met God. Later moet hij namelijk, als leermeester van de Wet, een voorbeeld zijn voor de naleving van de Wet, meer dan alle andere joden. Zodra hij rabbijn is, stelt hij zijn verbintenis met de Schepper ten dienste van de mensen. Net als de profeten moet hij, na momenten van eenzame geestelijke opgang, terug naar de mensen en aan hen overdragen wat hij aan geloof ontvangen heeft. Immers, zo zegt de Bijbel, wat je zelf aan spirituele dimensies verworven hebt, krijgt pas betekenis als je ze vervolgens deelt met anderen.

Omdat rabbijnen zich vooral bedienen van het gesproken woord, ligt het voor de hand dat ze die uitdrukkingen steeds proberen uit te zuiveren en neer te schrijven. Woorden kunnen met de tijd verslijten of verkeerd begrepen worden. Ideeën die opgeschreven staan daarentegen liggen vast: ze staan gedocumenteerd en zorgen dat veel mensen er kennis van kunnen nemen.

Die twee inzichten verbinden mij met kardinaal Bergoglio. Steeds weer stond en staat in onze gesprekken de bekommernis om de vragen van de mens centraal. Allebei voeren wij liever een spontaan gesprek dan dat wij een gestructureerde tekst maken. Wij wilden onze vertrouwelijke gesprekken tot een boek maken en ons verbinden met andere mensen, wie en waar ook. Ons tweegesprek moest een gesprek

met velen worden, we moesten onze ziel blootleggen, aanvaarden dat daar risico's aan verbonden waren. Maar wij zijn er diep van overtuigd dat dat de enige weg is om menselijk inzicht te verwerven, de enige weg ook die ons dichterbij God brengt.

DE VOORGEVEL ALS SPIEGEL

door Jorge Bergoglio

Rabbijn Abraham Skorka verwees in een artikel eens naar de voorgevel van de kathedraal, waarop de ontmoeting van Jozef met zijn broers uitgebeeld staat. Tientallen jaren van verwijdering tussen de broers komen samen in deze omhelzing. Tranen vloeien. Maar wij horen ook de onthutsende vraag: 'Leeft mijn vader nog?' Die voorstelling werd op de kathedraal, in de periode van nationale eenwording, niet zonder reden aangebracht: ze gaf uitdrukking aan het verlangen van de Argentijnen om elkaar weer te ontmoeten. De afbeelding wijst op het werken aan een 'cultuur van ontmoeting'. Wij Argentijnen, heb ik vaak gezegd, vinden het moeilijk om zo'n 'cultuur van ontmoeting' echt vorm te geven. Het lijkt eerder alsof wij in de ban zijn van de verwijdering en de kloof tussen mensen, die het gevolg zijn van onze geschiedenis. Soms voelen wij ons meer bouwers van muren dan van bruggen. Geen omhelzing, geen tranen, niemand vraagt naar iemands vader, of naar erfgoed, of naar het ontstaan van ons vaderland. Wat ontbreekt is de dialoog.

Is het waar dat wij Argentijnen niet met elkaar willen spreken? Zo zou ik het niet willen zeggen. Ik denk eerder dat wij het product geworden zijn van een levenshouding die ons heeft afgeleerd om met elkaar te praten: je breed maken, niet kunnen luisteren, communicatief krapachtig zijn, bevooroordeeld zijn en nog zoveel meer.

Gesprek ontstaat vanuit een houding die de ander respecteert, die ervan uitgaat dat de ander iets waardevols te zeggen heeft, dat je ruimte in je hart moet maken voor hoe die ander de dingen ziet, voor wat hij vindt en voorstelt te doen. Met elkaar spreken vraagt hartelijke

bereidheid, geen al vaststaand oordeel. Om met elkaar te spreken, moet je de wapens kunnen neerleggen, je huisdeur openen en menselijke warmte bieden.

Elke dag opnieuw zijn er veel dingen die verhinderen dat wij met elkaar praten: gebrek aan informatie, kletspraatjes, vooroordeel, kwaadsprekerij, laster. Allemaal factoren die leiden tot een emotioneel cultureel klimaat dat verstikkend werkt voor een open houding naar anderen. En zo worden de dialoog en de ontmoeting bemoeilijkt.

Maar de voorgevel van de kathedraal staat er nog, ze nodigt ons uit.

Rabbijn Skorka en ik konden samen praten en dat heeft ons goedge-daan. Ik weet niet hoe ons gesprek begon, maar ik kan me herinneren dat wij geen enkel voorbehoud hadden, muren waren er niet. Zijn on-geveinsde eenvoud vergemakkelijkte alles, zodat ik zelfs na een neder-laag van River⁵ aan hem vroeg of hij die avond *cazuela de gallina*⁶ ging eten.

Toen hij mij voorstelde om van enkele gesprekken tussen ons een boek te maken, zei ik daar spontaan 'ja' op. Toen ik weer alleen was en nadacht over mijn voortvarende antwoord, besepte ik dat dat danken was aan het feit dat wij gedurende langere tijd gesprekken had-den gevoerd, een rijke ervaring die onze vriendschap versterkt had, en dat dit boek getuigenis zou kunnen afleggen van de weg die wij samen gaan vanuit onze verschillende religieuze achtergronden.

Bij Skorka hoefde ik mij nooit te verontschuldigen dat ik katholiek ben, net zomin als hij dat hoefde te doen voor het feit dat hij jood is. En dat was niet alleen omdat wij elkaar hoog hadden zitten, maar ook omdat dat onze opvatting is van de interreligieuze dialoog. Wat wij moesten doen, was: voortgaan met respect en genegenheid, voortgaan in aanwezigheid van God en proberen onberispelijk te zijn.

Dit boek getuigt van die gezamenlijke weg. Skorka zie ik als een broer en een vriend, en ik denk dat wij allebei, dankzij deze gedach-tewisseling, met de ogen van het hart blijven kijken naar de voorgevel van de kathedraal, die zo veelzeggend en beloftevol is.

I

OVER GOD

SKORKA Wij kennen elkaar al vele jaren en er is een broederlijke vriendschap tussen ons gegroeid. In de Talmoed las ik dat vriendschap inhoudt dat je je tafel en je tijd met een ander deelt, maar dat het bij echte vriendschap erop aankomt dat je iemand anders kunt zeggen wat je op het hart ligt. Dat gebeurde bij ons in de loop van de tijd ook. God was en is, zonder enige twijfel, het allerbelangrijkste wat ons met elkaar verbindt. God bracht onze wegen samen en zorgde dat wij elkaar konden zeggen wat wij op het hart hadden. Wij hebben heel veel onderwerpen aan de orde gehad in onze gesprekken, maar wij spraken nooit expliciet over God. Stilzwijgend was Hij altijd aanwezig. Het zou goed zijn om deze ontmoetingen, waarin wij getuigenis willen afleggen van onze dialoog, te beginnen met te spreken over Hem die zo veel betekent in ons bestaan.

BERGOGLIO ‘Onze wegen’ – dat zegt u heel mooi! De persoonlijke Godservaring gaat altijd langs een weg. God ontmoet je alleen als je onderweg bent, als je in beweging blijft, als je Hem zoekt en je laat zoeken door Hem. Het zijn als het ware twee wegen die naar elkaar toe gaan: wij zoeken Hem, op de intuïtie van ons hart, en wanneer wij Hem ontmoeten, dan beseffen wij dat Hij ook al naar ons op zoek was, Hij zocht ons zelfs eerder dan wij Hem. De oerervaring van de religie is een weg: ‘Ga naar het land dat Ik u zal geven.’⁷ God belooft dat aan Abraham. Die belofte en die weg worden een verbond dat door de eeuwen heen sterker wordt. Daarom zei ik dat de Godservaring een weg gaat, een weg van zoeken en mij laten zoeken. Langs steeds andere wegen, wegen van verdriet, van vreugde, van licht, van duisternis.

SKORKA Wat u zegt, doet mij denken aan meerdere verzen in de Bijbel. Bijvoorbeeld, wanneer God tegen Abraham zegt: ‘Richt uw

schreden naar Mij en gedraag u onberispelijk.⁸ Of wanneer de profeet Micha het volk Israël wil uitleggen wat God verwacht en tegen hen zegt: ‘Hij wil niets anders dan dat u recht doet, dat u de trouw eerbiedigt, en dat u nederig wandelt met God.’⁹ Het is heel zeker dat de Godservaring een dynamiek heeft, om een woord te gebruiken dat wij allebei leerden in onze opleiding in de exacte wetenschappen.¹⁰ Maar wat denkt u dat wij kunnen zeggen tegen mensen in een tijd als de onze, waarin het Godsbegrip zo afgekraakt, wegverklaard en misbruikt is?

BERGOGLIO In de kern gaat het erom dat wij tegen de mensen zeggen: keer in jezelf. Verstrooiing betekent een innerlijk faillissement, dat brengt je nooit tot een ontmoeting met jezelf, het verhindert dat je ooit in de spiegel van je ziel kijkt. Daar begint het: blijf bij jezelf. Daar begint het gesprek. Je denkt soms dat je alles al weet, maar zo is het niet. Tegen de moderne mens zou ik willen zeggen: ervaar wat het is om in jezelf te keren, zodat je die ervaring leert kennen, Gods aangezicht ziet. Daarom vind ik het ook zo mooi wat Job tegen God zegt na zijn akelige ervaringen en alle nutteloze gesprekken: ‘Alleen van horen zeggen kende ik U, nu heb ik U gezien met eigen ogen.’¹¹ Ik zou willen zeggen: je kunt God niet kennen van horen zeggen. De levende God zul je zien met eigen ogen, binnen in je hart.

SKORKA Het boek Job is heel leerzaam voor ons, want in wezen zegt het dat wij uit ons eigen gedrag niets kunnen afleiden over Gods aanwezigheid. Job, een rechtvaardig, rechtschapen man, wil weten waarom hij alles kwijt is, tot zijn gezondheid aan toe. Zijn vrienden zeggen dat God hem gestraft heeft om zijn zonden. Job antwoordt dat, zelfs als hij gezondigd heeft, dit te veel van het goede is. Pas als God zelf verschijnt, komt Job tot rust. Hij krijgt geen antwoord, het enige wat telt is dat hij de Heer hoort. Uit dit verhaal kun je meerdere dingen afleiden, en dat bepaalt voor mij persoonlijk hoe ik God zie. Ten eerste: dat de vrienden van Job – die de stelling ‘Je hebt gezondigd en dus heeft God je gestraft’ verdedigden en daarmee van God een soort automaat voor loon en straf maakten – zich aanmatigend en koppig gedroegen. Aan het eind van het verhaal zegt God tegen Job,

die zijn Schepper zo beschuldigd had van onrechtvaardigheid, dat hij maar moet bidden voor zijn vrienden¹²: zij hebben geen zuiver beeld van Hem gegeven. Job, die zijn zorgen ruimschoots gelucht had en gerechtigheid van de hemel had afgesmeekt, die Job werd door God met liefde aangezien. En degenen die volgens een keurig schema over het wezen van God georeerd hadden, werden door Hem teruggewezen. Zoals ik het aanvoel, openbaart God zich op heel fijnzinnige wijze aan ons. Als wij op dit moment te lijden hebben, kan dat een antwoord betekenen voor anderen, op een later moment. En soms zijn wij zelf het antwoord op iets wat in het verleden plaatsvond. In het jodendom brengen wij God eer door de geboden te onderhouden die Hij heeft geopenbaard. Zijn aanwezigheid ervaren wij wanneer wij Hem zoeken, zoals u al zei, langs een weg die iedereen en elke generatie opnieuw moet uitvinden.

BERGOGLIO Precies. De mens krijgt de schepping in handen, als een gave. God schenkt de schepping, maar Hij geeft ook een opdracht mee aan de mens: hij moet de aarde goed beheren. Hier zien wij de oervorm van nog onbewerkte cultuur, de mens ontvangt de basismaterie, die hij moet gaan beheren om cultuur tot stand te brengen: een stuk hout bewerken tot een tafel. Maar op een bepaald moment gaat de mens zich te buiten aan deze opdracht, hij wordt overmoedig en verliest de eerbied voor de natuur. En dan doemen de ecologische problemen op, de opwarming van het heelal – dat zijn nieuwe vormen van onbewerkte cultuur. De verantwoordelijkheid die de mens draagt tegenover God en zichzelf bestaat in het bewaren van een goed evenwicht tussen gave en opdracht. Als de mens alleen de gave ontvangt en zijn werk niet doet, dan vervult hij zijn opdracht niet en blijft hij primitief. Als de mens zich met overmoed aan zijn opdracht zet, dan vergeet hij dat hij alles gekregen heeft en creëert hij een constructivistische ethiek: dan denkt hij dat alles voortkomt uit zijn eigen handen en dat er nooit een geschenk was. Dat noem ik het syndroom van Babel.

SKORKA In de rabbijnse literatuur komt de vraag voor wat God nou precies mishaagde in de toren van Babel. Waarom hield Hij de bouw tegen door taalverwarring te scheppen? De meest simpele verklaring

is: omdat het bouwwerk, dat tot in de hemel moest reiken, deel uitmaakte van een heidense godsdienst. Het betekende aanmatiging tegenover God. De midrasj¹³ zegt dat het God stoorde dat de bouwers het erger vonden als ze een baksteen verloren, dan als een mens van die hoge toren zou neerstorten. Dat is actueel voor vandaag de dag, voor het harmonieuze spel tussen gave en opdracht. Er moet een volmaakt evenwicht zijn, de mens moet voortgang maken, maar met het doel om weer mens te worden. God heeft weliswaar gezaaid en alles voortgebracht, maar de mens is het hart van de materie en van het grote werk van God. In de wereld van tegenwoordig is alleen het welslagen van het economisch systeem belangrijk, en het allerlaatste wat ertoe doet is of de mensen er goed aan toe zijn.

BERGOGLIO U zegt dat heel mooi. Bij het syndroom van Babel gaat het niet alleen om de constructivistische positie, maar ook om de taalverwarring. Dat is typerend voor situaties waarin de opdracht overschat wordt en de gave vergeten, want in dat geval leidt het pure constructivisme tot een gebrek aan dialoog, en dat op zijn beurt brengt agressie mee, desinformatie en conflicten. Bij Maimonides en bij de heilige Thomas van Aquino, twee filosofen uit bijna dezelfde tijd, kun je lezen dat zij altijd beginnen met zich te verplaatsen in de tegenstander, zodat ze hem kunnen begrijpen. Zij voeren een werkelijk gesprek met de houding die de ander inneemt.

SKORKA Volgens de uitleg van de Talmoed was Nimrod een Babylonische heerser die iedereen onder de knoet hield, en daarom spraken ze maar één taal, de zijne. De tiran liet een toren bouwen die tot in de hemel zou reiken, als een monument voor zichzelf, om op die manier – teken van zijn hoogmoed – dichter bij God te staan. Bij het gebouw was allerminst gedacht aan de mensen. Belangrijk was niet of iedereen een goed leven had. De straf voor het feit dat hij dat gebouw voor zichzelf gewild had en het had afgedwongen met één enkele taal, was dat iedereen zijn eigen taal kreeg. Dat is een indrukwekkend verhaal, en ontzettend actueel.

OVER DE DUIVEL

BERGOGLIO De Duivel is, theologisch gezien, een wezen dat ervoor gekozen heeft Gods plan niet te accepteren. Gods meesterwerk is de mens, sommige engelen aanvaardden dat niet en kwamen in opstand. De Duivel is een van hen. In het boek Job is hij de verleider, hij is degene die Gods werk teniet probeert te doen, degene die ons tot zelfgenoegzaamheid en hoogmoed verleidt. Jezus noemde hem de vader van de leugen, en het boek Wijsheid zegt dat de zonde in de wereld kwam omdat de Duivel afgunstig was op Gods meesterwerk. Hij zorgt altijd voor vernietiging, verdeeldheid, haat en laster. En persoonlijk er-vaar ik hem steeds als ik in de verleiding ben iets te doen wat niet is wat God van mij vraagt. Ik geloof dat de Duivel bestaat. Misschien is zijn grootste overwinning tegenwoordig wel dat hij ons heeft doen geloven dat hij niet bestaat, dat alles op louter menselijk niveau kan worden opgelost. Zoals Job zegt: het leven van de mens op aarde is een strijd, in die zin dat mensen voortdurend op de proef gesteld worden. Dat wil zeggen: ze vechten voortdurend om situaties het hoofd te bieden en boven zichzelf uit te stijgen. De heilige Paulus zegt dat ook, hij geeft het voorbeeld van de atleten, die zich in het stadion veel moeten ontzegen om de overwinning te behalen. Ook het leven als christen is een soort sportprestatie, een strijd, een wedloop waarin je je moet ontdoen van de dingen die je afhouden van God. Overigens wil ik erop wijzen dat het bestaan van de Duivel niet hetzelfde is als het demoniseren van dingen en mensen. De mens wordt bekoord, maar dat betekent niet dat je hem mag demoniseren.

SKORKA Er is een breed spectrum in de opvattingen van het jodendom. Binnen de mystiek bestaat iets dat 'de misleiding' heet, daaraan zou je kunnen ontleen dat er kwade machten bestaan. In de Bijbel

komt het oerbeeld voor van de slang, die zou je kunnen duiden als een kwade macht die de mens opzet tegen God. Maar de Satan van Job, en ook de figuur die aan Bileam verschijnt, zijn veeleer een verpersoonlijking van God. In het geval van Job komt de Satan bij God de twijfels verwoorden die bij ons opkomen als wij een rechtschapen mens zien die God dankt, maar die het aan niets ontbreekt: waarom zou hij God niet danken, als hij zo gezegend is? Zal hij ook zo reageren als hij in nood komt? Toen Bileam door Balak ontboden was om het volk van Israël te vervloeken,¹⁴ versperde een engel van God hem de weg om te voorkomen dat hij het bevel van de Heer, om de opdracht van de koning van Moab af te wijzen, zou overtreden. Er is een Bijbelvers dat mij erg overtuigt, nu wij het hebben over het goede en het kwade dat zich voordoet in de schepping. Het staat in het boek van de profeet Jesaja¹⁵ en zegt dat God het licht vormt en de duisternis scheidt, de vrede maakt en het onheil scheidt. Dat is een heel ingewikkeld vers, ik interpreteer het zo: het kwade heeft geen bestaan in zichzelf, zoals ook de duisternis op zichzelf geen kracht van bestaan heeft, er is gewoon niet genoeg licht. Zo ook het kwade: het bestaat niet in zichzelf, maar is een aanwijzing dat het goede in de dingen niet volledig tot ontplooiing komt. Ik zou (bij het verhaal van Bileam) liever spreken over het instinct dan over een engel. Het gaat voor mij niet om een extern element, maar om iets in de mens zelf wat de Heer uitdaagt.

BERGOGLIO Ook in de katholieke theologie bestaat een endogeen element dat in verband gebracht wordt met de na de erfzonde gevallen natuur. We zijn het eens over wat u instinct noemt, want niet alles wat een mens verkeerd doet, is meteen ook het werk van de Duivel. Iemand kan iets verkeerd doen gewoon vanwege zijn menselijke natuur, vanwege zijn 'instinct', dat reageert op een verleiding van buitenaf. Het is opvallend in de evangelies dat Jezus zijn dienstwerk begint met veertig dagen vasten en bidden in de woestijn, en op dat moment komt Satan Hem bekoren om stenen in brood te veranderen, hij belooft dat Hem niets zal gebeuren als Hij zich van de tinnen van de tempel stort, en dat Hij alles wat Hij wil zal krijgen, als Hij hem maar aanbidt. Dat wil zeggen, de Duivel maakt gebruik van de existentiële situatie die de vasten

is en stelt Hem een ‘almachtige uitweg’ voor die volstrekt egocentrisch is (een uitweg van voldoening, ijdelheid en trots) en die Hem afbrengt van zijn zending en zijn identiteit als Dienaar van Jahweh.

SKORKA Beslissend is uiteindelijk dat iedereen een vrije wil heeft. De rest is een kwestie van hoe je het wilt zien, het zijn interpretaties die wij ontleen aan teksten die wij als heilig beschouwen. Duidelijk is dat er iets is, hetzij het instinct, hetzij de Duivel, wat zich aan ons voordoet als een uitdaging die we onder de knie moeten krijgen, we moeten het kwaad overwinnen. We kunnen niet toestaan dat het kwade ons de baas is.

BERGOGLIO Dat is precies de strijd die de mens te voeren heeft hier op aarde.

OVER DE ATHEÏSTEN

BERGOGLIO Als ik mensen ontmoet die atheïstisch zijn, voer ik met hen een gesprek over de dingen van deze wereld, ik overval hen niet met de vraag naar God – tenzij ze mij zelf die vraag stellen. In dat geval vertel ik waarom ik in God geloof. Maar het menselijk leven is zo rijk, je kunt zo veel met elkaar delen en goed samenwerken dat wij met een gerust hart onze rijkdommen bij elkaar kunnen leggen. Omdat ik een gelovig mens ben, weet ik dat die rijkdommen ons door God gegeven zijn. Ik weet ook dat de ander, die atheïstisch is, dat niet weet. Ik belast de relatie met een atheïst niet met de wil om hem te bekeren, ik respecteer hem en ik blijf tegelijk mijzelf. Naarmate je elkaar beter kent, groeit er waardering, affectie, vriendschap. Ik doe dat zonder enig voorbehoud, ik zou hem nooit zeggen bijvoorbeeld dat zijn leven verkeerd is, want ik ben ervan overtuigd dat ik niet het recht heb te oordelen over de oprechtheid van zo iemand. Te meer wanneer ik zie dat hij menselijk goede eigenschappen heeft, deugden waardoor mensen boven zichzelf uitstijgen en die mij goeddoen. Ik ken trouwens meer agnostische dan atheïstische mensen, de eersten twijfelen veeleer, de laatsten zijn overtuigd dat God niet bestaat. We moeten recht doen aan de boodschap die wij krijgen in de Bijbel: elk mens is beeld van God, of hij nu gelovig is of niet. Om die reden alleen al brengen zij allerlei goede eigenschappen, kwaliteiten en groots gedrag mee. En als er sprake is van lelijke eigenschappen, net zoals ik die zelf heb, dan kunnen we die met elkaar delen en elkaar helpen om ze te boven te komen.

SKORKA Ik ben het eens met wat u zegt, alles begint met respect voor de ander. Maar ik wil er een ander gezichtspunt aan toevoegen: wanneer iemand zegt: 'Ik geloof niet in God', dan vind ik dat hij een zelfgenoegzame houding inneemt. Rijker vind ik de houding van